

« Ἡ ἐλπίς σκιρτᾷ αἰωνία εἰς τὰνθρώπινα στήθη »
 « Ὁ θνητὸς τὴν ἐλπίδα κ' ἐν τῷ τάφῳ ἀκόμη φυλάττει ».

Καὶ ὅταν στρέφωμεν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, δὲν ἀμνημονοῦμεν τῶν λυπῶν καὶ τῶν πόνων, οὐδ' ὑπέστημεν, καὶ δὲν ἐντρυφῶμεν ἡδέως εἰς τὰς εὐτυχεῖς ἡμέρας, ἅς διήλθομεν ; Αἱ ὀδύνη ἀποβάλλουσι τὸ θεῖον κέντρον κατὰ τὴν ἀνασκόπησιν· ὁ χρόνος ἰατρῆσει τὰς πληγὰς πάσας. Ὑπολαμβάνομεν τότε τὰς λύπας ἡμῶν καὶ δυστυχίας ὡς μεταμορφωμένας εὐλογίας, ὡς ἐπαναβαθμούς πρὸς ὑψηλότερα πράγματα. Ὡσαύτως δ' ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ περὶ τοῦ ἰδεώδους ἡμῶν ἐγώ. Ἀνιώμεθα μὲν ἀμνημονούμενοι ὑπὸ τῶν ἄλλων ἢ ἀπαξιούμενοι τῆς ἀγαθῆς αὐτῶν γνώμης, περιφρονούμενοι καὶ μισούμενοι, ἀλλὰ πάλιν εὐφραίνόμεθα φιλούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι καὶ ἐπαινούμενοι. Καὶ συλλυπούμεθα μὲν μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ συγχαίρομεν πάλιν μετ' αὐτῶν. Προσέτι δὲ εἶναι ἡδὺ τὸ νὰ τυγχάνωμεν παρὰ τῶν ἄλλων συμπαθείας· οὐδὲν δὲ μᾶλλον παραμυθίζεται ἡμᾶς ἐν τῇ λύπῃ ἢ τὸ νὰ τεχνίζωμεν τῆς φιλίας τοὺς δακρυρροοῦντας ὀφθαλμούς καὶ οὐδὲν πληροῖ τὰς καρδίας ἡμῶν βαθυτέρας χαρᾶς ἢ τὸ νὰ ποιῶμεν κοινωνοὺς τῆς ἡμετέρας εὐτυχίας τοὺς ὑφ' ἡμῶν ἀγαπωμένους.

Ἐκ πάντων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ἀβέβητος ἢ ἀβασίλευτος ἡ διάνοια συναυξάνει μὲν τὰς λύπας, συναυξάνει δὲ καὶ τὰς ἡδονὰς ἡμῶν. Κατὰ τίνα ἀναλογίαν ; Ὁ μὲν αἰσιόδοξος διατείνεται, ὅτι ἡ πλάστιγξ ῥέπει πρὸς τὴν ἡδονὴν ἢ τὴν εὐδαιμονίαν, ὁ δὲ ἀπαισιόδοξος λέγει, ὅτι ἡ λύπη ὑπερβάλλει τὴν ἡδονὴν. Οὐδέτερον τούτων εἶναι δυνατόν νὰ ποδειχθῇ διὰ τῆς καταστατικῆς (statistically), ἀλλὰ συνομολογῶ μετὰ τοῦ ὑγινοῦς κοινοῦ νοῦ, ὅτι ὁ αἰσιόδοξος ἔχει δίκαιον. Ἐὰν εἶναι ἀληθῆς ἡ βιολογικὴ διδασκαλία, καθ' ἣν τὰ μὲν ἡδέα συναισθήματα ἀντακολουθοῦσι πρὸς ὠφέλιμον ἐνέργειαν, τὰ δὲ λυπηρὰ πρὸς βλαβερὰν, δυνάμεθα νὰ διατεινόμεθα, ὅτι ὑγιῆς καὶ πρὸς τὸ περιέχον ἡρμωμένος καὶ ὑπερφορτωμένος βίος παρέχει πλείονα ἡδονὴν ἢ λύπην, καὶ ὅτι, καθ' ὅσον οἱ κανονικῶς καὶ ὑγιῶς ἔχοντες εἶναι πλείονες τῶν ἀνωμάτων, ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ πλείων εὐδαιμονία ἢ λύπη. Δυνάμεθα δὲ καὶ τοῦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι, εἰάν ἡ

ἡδονὴ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς ὠφέλιμον ἐνέργειαν καὶ ἡ λύπη πρὸς βλαβερὰν, τὰ μὲν ἡδονὴν συναισθανόμενα ζῶα σώζονται, τὰ δὲ ἄλλα ἀπόλλυνται. Ἰὸ ὅτι δ' ὁ ἄνθρωπος ζῆ καθ' ὅλου, θὰ ἦτο ὅπως οὖν ἀπόδειξις τις, ὅτι εἶναι εὐτυχής, διότι, ἐὰν μὴ ἐκ τοῦ βίου ἠρῶτο πλείονας ἡδονάς ἢ ἀλγηδόνας, πιθανῶς θὰ ἐξηφανίζετο. Ὁ κόσμος ἀνήκει εἰς τοὺς δυναμένους νάρμόζονται πρὸς αὐτὸν καὶ νὰπολαύωσιν αὐτοῦ.

Ἄλλ' οὐδ' ἂν ἀπεδεικνύετο, ὅτι ἡ λύπη ὑπερβάλλει τὴν ἡδονήν, θὰ ἐδικαιολόγει τοῦτο τὴν ἀπόλυτον ἀπαισιοδοξίαν. Ἴσως ὁ κόσμος οὗτος εἶναι κλαυθμών· ἀλλ' εἶναι κατ' ἀνάγκην τοιοῦτος; Ἴσως εἶναι μεστὸς ἀλγηδόνων καὶ ἀτυχιῶν· ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται τοῦτο εἰς ὄρους, οἵτινες ἐνδέχεται νὰ μεταβληθῶσιν; Ἐὰν δ' ὁ ἀπαισιόδοξος καὶ δὴσέλπις τὸν χρόνον καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἦντινα καταναλίσκει ὀδυρόμενος καὶ κλαίων, μετεχειρίζετο εἰς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν δυστυχῶν, πιθανώτατα μεταστραφείς θὰ ἐγένετο αἰσιόδοξος καὶ εὐέλπις.

δ. **Ἡ βουλητικὴ ἀπαισιοδοξία.**— Ἄς ἔλθωμεν νῦν ἐπὶ τὴν μορφὴν ἐκείνην τῆς ἀπαισιοδοξίας, ἣτις τὸν ὅλον κόσμον θεωρεῖ ἠθικῶς κακὸν καὶ διὰ τοῦτο ποθεῖ νὰπαλλαγῆ αὐτοῦ. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἢ φαῦλοι ἢ μωροὶ ἢ ἀμφοτέρω. Τέλος καὶ σκοπὸς τοῦ μέσου καὶ συνήθους ἀνθρώπου εἶναι ἡ τοῦ βίου σωτηρία, καὶ πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου πρυθυμεῖται οὗτος τὰ πάντα νὰ πράττη. Εἶναι σκληρὸς, ἄδικος καὶ δειλὸς· τις φίλαυτος, ὃν ἡ μὲν κενοδοξία ποιεῖ κοινωνικόν, ὁ δὲ φόβος χρηστόν. Καὶ ὁδὸς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδοκιμήσεως αὐτοῦ ὑπάρχει μία μόνη, τὸ νὰ εἶναι ἀπατεὼν καὶ ἄτιμος, ὅπως οἱ ἄλλοι. Τὴν ἠθικὴν ταύτην ἀπαισιοδοξίαν, ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Paulsen, ἐκφράζει ὁ Σαιξπήρος ἐν τινὶ τῶν καλλίστων αὐτοῦ δωδεκάστιχων ποιημάτων (sonnets) :

«Ἐπικαλοῦμαι τὸν ἀναπαυτικὸν θάνατον βαρυνθεὶς νὰ βλέπω πάντα ταῦτα : τὴν ἀξίαν ἐπαιτοῦσαν καὶ τὴν ἀθλίαν μηδαμινότητα ἐκπρεπῶς καλλωπιζομένην καὶ τὴν ἀγνωστάτην πίστιν κακοήθως παραδιαζομένην καὶ τὴν χρυσὴν τιμὴν αἰσχροῦς παρωθουμένην καὶ τὴν παρθενικὴν ἀρετὴν σκαιῶς ἐκποργευομένην καὶ τὴν ἀκεραίαν δικαιο-

σύνην ἀδίκως ἀτιμαζομένην καὶ τὴν ἀληθινὴν δύναμιν ὑπὸ χωλαινούσης τυραννίδος ὑποσκελιζομένην καὶ τὴν τέχνην ἄφωνον ὑπὸ τοῦ κέρους καθισταμένην καὶ τὴν μωρίαν διδασκαλικῶς ἐλέγχουσαν τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀπλὴν ἀλήθειαν ὄνειδιστικῶς ἀπλοϊκότητα ἀποκαλούμενην καὶ τὴν αἰχμάλωτον Ἀρετὴν διακονοῦσαν εἰς τὴν δέσποιναν Κακίαν»:

Καὶ ὁ βασιλεὺς Λῆρ συντετριμμένος τὴν καρδίαν ἠθολογεῖ περὶ τῆς κακίας τοῦ κόσμου¹⁾:

«Μέσ' ὅτ' αἰ κούρελια θά φανῆ κάθε μικρὴ κακία·
ἀλλὰ τὸ πᾶν σκεπάζεται μὲ γούναις καὶ στολίδια.
Τὸ ἔγκλημα μὲ μάλαμα ἀπ' ἔξω σκέπασέ το
καὶ ἐπάνω του συντρίβεται τοῦ νόμου τὸ κοντάρι
χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐγγιχθῆ. Κουρέλια φόρεσέ το,
καὶ μ' ἓνα τσάκνο τὸ τριπᾶ κι' ὁ νάνος πέρα πέρα !

Οἱ ἀγαθοὶ δὲν ἐκτιμῶνται, μᾶλλον δὲ καταδιώκονται ὑπὸ τῆς ἀγέλης τῶν μοχθηρῶν, φθονερῶν καὶ οὔτιδανῶν μισούντων τὴν ἀρετὴν ὡς ποιοῦσαν τὴν οὔτιδανότητα καὶ εὐτέλειαν αὐτῶν ἔτι μᾶλλον ἀξίαν καταφρονήσεως.

Ἄλλ' ἄρά γε εἶναι ὄντως οὕτω σκοτεινὸς καὶ στυγνὸς ὁ κόσμος; Ὑπάρχει μὲν ἀναμφιβόλως οὐκ ὀλίγον ἀληθείας ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν κατηγορῶν τῆς ἀνθρωπότητος λεγομένοις· ἀλλ' εἶναι ἡ ἀνθρωπότης οὕτω σαπρὰ καὶ διεφθαρμένη, ὡς οὕτοι ρητορικῶς φωνασκοῦντες ἰσχυρίζονται; Πῶς τοῦτο δύναται νὰ ποδειχθῆ; Ἡ ἐπαγωγικῶς, τ. ἔ. δι' ἐξέτάσεως τῶν γεγονότων, ἢ παραγωγικῶς, διὰ τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως ἀναγκάζεται ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι κακός.

(1) Πότεροι πλεονάζουσιν ἐν τῷ κόσμῳ οἱ κακοὶ ἢ οἱ ἀγαθοὶ; Πρὶν ἐπιχειρήσωμεν νὰπαντήσωμεν πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν κριτήριον τι τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἀνθρώπων καὶ χρονικῶν περιόδων. Πῶς ὀφείλουσι νὰ πράττωσιν, ὅπως ὀνομάζονται ἀγαθοὶ; Τίνα κανόνα πρέπει νὰ ἐφαρμόζωμεν ἐπ' αὐ-

1) Ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Δ. Βικέλα (Σ. Μ.).

τούς ; Ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀποκρίσεως πολλὰ ἐξαρτῶνται. Ἐὰν ἠθικὸν κανόνα νομίζῃς τὴν τελείαν γνῶσιν ἢ τὴν τελείαν ἀγιότητα ἢ τι ἄλλο τέλειον, ἢ ἐξενεχθησομένη ἐτυμηγορία ὀφείλει νὰ εἶναι κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς. Ἐὰν ἀξιοῖς ἀπόλητον καταστολὴν τῶν φιλαύτων συναισθημάτων, ἢ ἐτυμηγορία ἔσται δυσμενής. Ἐὰν ἀπαιτῇς, ὅπως τέλεον ἐξαργιθῇ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν, ὅπως ἐπιζητῇ μόνον τὰς ἐκ τῆς καλαισθητικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς θεωρίας προερχόμενας ἡδονάς, ὅπως περὶ μηδενὸς ἄλλου φροντίζῃ κατὰ πάντα τὸν χρόνον ἢ περὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὅπως διάγῃ ρακένδυτος, ἵνα δύνανται ἄλλοι νὰ ἐνδύωνται πορφύραν, τότε βεβαίως ὁ κόσμος οὗτος θὰ σοὶ φανῇ ἐλεεινός, οἰκτρὸς καὶ πανάθλιος. Ἀλλ' ἐὰν μετρῇς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τινος ἀνθρωπικωτέρου κανόνος, δι' ἰδεώδους, ὅπερ δύναται ἢ φυλῇ νὰ διώκῃ, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τόσο δυσέλπιστον οὐδ' ἀμήχανον. Ἄς καλῶμεν πράξεις ἀγαθὰς τὰς τεινύσας νᾶνυψῶσι τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικόν, τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, ἃς καλῶμεν ἀνθρώπους ἀγαθοὺς τοὺς σπουδάζοντας, ὅπως πραγματώσωσι τὸ ἰδεῶδες τοῦτο, τοὺς φροντίζοντας περὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων, τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν καὶ τῆς τῶν ἄλλων προόδου. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο εἶναι τὸ ἡμέτερον κριτήριον, εἶναι ἄρ' αὖ γε τόσο φρικωδῶς φαῦλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ; Εἶναι οἱ ἄνθρωποι οὕτω παχυλῶς φίλαυτοι, ὥς ὁ ἀπαισιόδοξος θέλει νὰ πιστεύωμεν ; Εἶναι οὕτω σκληροί, ἐκδικητικοί, μνησίκακοι, ἄτιμοι, ἄδικοι, ἄπιστοι, ἀπάτηλοι, φθονεροί, μοχθηροί, ὥς οἱ τούτων κατήγοροι εἰκονίζουσιν αὐτούς ;

Ἀλλ' ἐνταῦθα πάλιν ρητέον, ὅτι δὲν ἐξηριθμήσαμεν τοὺς ἀγαθοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, οὐδ' ἔχομέν τινα περὶ τούτου καταστατικὴν (statistics). Ὑπάρχουσι βεβαίως κακόβουλοι καὶ κακοῦργοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ δὲν δυνάμεθα τυφλώττοντες νᾶγνοῶμεν, ὅτι πόρρω ἀπέχομεν τῆς ἀπολύτου τελειότητος. Πολλὰ δυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν ἄδικα. Πολλὴ διαφθορὰ ἀληθῶς ὑπάρχει ἐν τῇ πολιτικῇ. Τοὺς λαοὺς συχνάκις σαγγινεύουσι καὶ ἔλκουσι τῆς ρινὸς δημαγωγοὶ ἐπίτριπτοι, τὸ ἴδιον διώκοντες συμφέρον ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινωνίας καὶ ἐν ὀνόματι τῆς φιλοπατρίας, τοῦ καθυμαξευμένου καὶ τετριμμένου τούτου ὀνόματος. Αἱ φάτριαι πλει-

στάκις προθυμοῦνται νὰ ζημιῶσι τὴν χώραν, εἰς τὴν προσποιοῦνται ὅτι ὑπουργοῦσιν, ἀπλῶς ὅπως βλάπτωσι τὴν ἐναντίαν πατρίαν, ἣτις νομίζεται ὅτι φέρει τὴν ὅλην εὐθόνην. Ὁ ἰσχύων ἡγέτης δύναται συχνάκις νὰ ἐλέγχη καὶ νὰ μετατρέπη τὴν νομοθεσίαν, καθὼς δύναται καὶ ὁ ἑκατομμυριοῦχος καὶ ἡ πλουσία ἑταιρεία. «Ἐπιχρῶσον τὸ ἁμάρτημα καὶ τῆς δικαιοσύνης ἡ κραταιὰ λόγῃ θραύεται ἀσινῆς». Καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἡττῶνται ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου ἢ πάντως νομίζονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς χρεωκοπήσαντες, ὡς κενερωτοῦντες ὄνειροπόλοι, περὶ ὧν οὐδεὶς φροντίζει, ἐνῶ κίεσται λιθανωτὸς ἐπὶ τῶν βωμῶν τῶν ἀχρείων καὶ φαύλων, τῶν ἀγυρτῶν καὶ τῶν μωρῶν, ὧν τὰ βαλάντια εἶναι τόσον πλήρη, ὅσον αἱ καρδίαι κεναί.

Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν; Δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πολλοὶ ἀγαθοὶ; Δὲν ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ ἀθλοῦντες ὑπὲρ τοῦ δικαίου, πολλοὶ προθυμοῦμενοι νὰ φειδῶσιν ἑαυτῶν ὑπὲρ τῶν πλησίων; Εἶναι ὄντως ἀληθές, ὅτι ἀτιμία καὶ ἀπάτη εἶναι τῆς ἐπιτυχίας οἱ ὄροι, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ εὐδοκιμήσῃ μὴ ὧν φαῦλος; Καθὼς δὲ φαίνεται, αὐτὸ τὸ ὅτι προσέχομεν εἰς τοὺς εὐδοκιμοῦντας φαύλους ἀποδεικνύει ὅτι **ἐκπληττόμεθα** ἐπὶ τῇ εὐδοκιμήσει αὐτῶν, ὅτι προσπίπτει παράδοξον καὶ ἄηθες κλέπται καὶ ψεῦσται νὰ νικῶσι τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου. Ἐὰν δὲ κανὼν ἐν τῷ κόσμῳ ἦτο τὸ ψεῦδος καὶ ὁ δόλος νὰ ἄγῳσιν εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν, θὰ ἐξεπληττόμεθα τοσοῦτον καὶ θὰ ἡγανακτοῦμεν ἐπὶ τούτῳ; Οἱ ἠθικοὶ ἥρωες καὶ οἱ ἠθικῶς μιαιοὶ προσεξέχουσιν ἐκπρεπῶς ὡς οἱ παρὰ πάντων παρατηρούμενοι, ἐνῶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες οὔτε ἄγγελοι εἶναι οὔτε διάβολοι, παρέρχονται ἀπαρατήρητοι.

(2) Οὐδὲ δυνάμεθα νὰποδείξωμεν, ὅτι ὁ κόσμος καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτὸν ὀφείλουσι κατ'ἀνάγκην νὰ εἶναι κακοί. Εἶναι πρῶτως καὶ ἀρχῆθεν ἁμαρτωλὸς ὁ ἄνθρωπος; Ὑπόκειται εἰς κληρονομικὸν ἁμάρτημα, καθὼς ὁ ἅγιος Ἀβγουστίνος, ὁ Schopenhauer καὶ ἄλλοι πολλοὶ νομίζουσι; Κατὰ τὸν Schopenhauer ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει παχυλὸς τις φίλαυτος καὶ, κακῆς οὐσῆς τῆς φιλαυτίας, οὐδὲν ἀπ' αὐτοῦ ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ. Ἄλλ' ὁ ἄν-

θρῶπος δὲν εἶναι τοιοῦτος. Αὐτὸς δ' ὁ Schopenhauer νομίζει, ὅτι δυνάμεθα νὰ παλλαγῶμεν τῶν κακῶν ἡμῶν βουλημάτων, ὅτι δυνάμεθα νὰ ρνηθῶμεν τὴν βούλησιν, νὰ καταστρίλωμεν τὰς φιλαύτους ἡμῶν ὀρμὰς καὶ ἐν αὐταπαρνήσει νὰ φοσιωθῶμεν εἰς τὴν θεωρίαν ἔργων τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς θρησκείας. Κατὰ πάντα ταῦτα λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἴμεθα τόσοι κακοί. Καὶ οἱ εἰς τὴν τελείαν διαφθορὰν τοῦ ἀνθρώπου πιστεύοντες εἶναι ὁμοίως ἰκανῶς αἰσιοδοξοί, ὥστε νὰ νομίζωσιν ὅτι ὑπάρχει τις ἔξοδος ἐκ τῆς δυσχερείας, εἴτε διὰ τοῦ Χριστοῦ εἴτε διὰ τῆς ἀπείρου θείας χάριτος· τότεν δυσαρεστοῦνται νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀναγκαστὴν ἀπώλειαν μιᾶς μόνης ἀνθρωπίνης ψυχῆς!

Εἶναι πολὺ εὐχερέστερον νὰ ποδειχθῇ διὰ λόγων ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπολύτως κακός, ἢ τὰν ἀπάλιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φίλαυτος ἅμα καὶ φιλέτερος, πράττει πρὸς τε τὸ ἴδιον καλὸν καὶ πρὸς τὸ τῶν ἄλλων. Ἡ δὲ ἀνθρωπότης δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ δὲν θὰ ἐπραγματῶνται τὰ πραγματωθέντα ἰδεώδη, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀπολύτως κακοί. Τὸ ὅτι καθ' ὅλου συμβιστεύουσιν, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους ὑπακοὴ εἶναι κανὼν, οὐχὶ ἐξαίρεσις. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀνῆθικοί, ὡς ὁ ἀπαισιοδόξος περιγράφει αὐτούς, ἡ κοινωνία θὰ διελύετο. Τὸ ὅτι δὲ προσπίπτει ἄηθες καὶ παράδοξον ἄνθρωποι ἐπίτριπτοι καὶ πανούργοι νὰ εὐδοκιμῶσι καίπερ ὄντες αἰσχροί, ἀποδεικνύει ὅπως εἶναι χαλεπὸν παραβαίνοντες τὸν ἠθικὸν νόμον νὰ προκόπτωμεν. «**Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος**». Αὕτη εἶναι μία τῶν βαθυτάτων ἀληθειῶν, ὅσαι ποτὲ ἐρρήθησαν.

Ἄλλὰ καὶ ἂν τοῦτο ἠλήθευε, καὶ ἂν ὁ κόσμος ἦτο φυτῶριον διαφθορᾶς, διὰ τί νὰ περιπίπτωμεν εἰς ἀπελπισμὸν; Διὰ τί νὰ μὴ βελτιῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον; Ἄς ἐργαζώμεθα ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτοῦ, ἅς μὴ καθώμεθα ἀργοί, κλαίοντες καὶ ὀδυρόμενοι διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ. Ἄς κολάζωμεν τὸ ἄδικον ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ. Ἄς κατατασσώμεθα στρατιῶται ἐν ταῖς τάξεσι τῆς ἀρετῆς καὶ ἅς ἀγωνιζώμεθα τὸν μέγαν καὶ παγχάλεπον ἀγῶνα τοῦ δικαίου κατὰ τοῦ ἀδίκου. Ὁ δὲ κάλλιστος τρόπος τοῦ νὰ ἐπιρρωσθῶμεν ἐν τῇ δικαιοσύνῃ εἶναι τὸ νὰ καταπολεμῶμεν τὸ κακόν. Καλλίστη δὲ τούτου ἀρχὴ εἶναι, ἐὰν πρώτους ἡμᾶς

Fr. Thilly—Γ. Γρατσιαίου. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἠθικὴν 17

αὐτοὺς βελτιῶμεν. « Ὑποκριτά, ἔκθαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαθήλεις ἐκθαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου ».

(3) Πειρῶνται τινες προσέτι γενετικῶς νάποδείξωσι τὸ ὀρθὸν τῆς ἀπαισιοδοξίας παραβάλλοντες τὸ παρὶν πρὸς τὸ παρελθόν. Καθάπερ ἀξάνεται ἡ λύπη, οὕτως ἀξάνεται καὶ ἡ κακία· αἱ ἄνθρωποι γίνονται χειρόνες· οἱ χρόνοι εἶναι ἐξηθροωμένοι· ὁ κόσμος ἐξίσταται τοῦ φύσει οἰκείου τρόπου· γίνεται ἔκφυλος. Ἦτο ποτὲ χρόνος, λέγει ὁ Rousseau, ὅτε τὰ πράγματα εἶχον κάλλιον. Πάλαι ποτὲ οἱ ἄνθρωποι διῆγον τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ, ἀρετῇ καὶ μακαριότητι, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως, πάντα ταῦτα μετεβλήθησαν. Ἐκτρεπόμεθα τῆς γλυκείας ἀπλότητος τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἡμέτεραι βιωτικαὶ χρεῖαι καὶ αἱ ἀξίαι, ἃς προσνέμομεν εἰς τὰ πράγματα, μεταβάλλονται. Αἱ κοινωνικαὶ ἀνισότητες πληθύνονται· συνεπαγόμεναι πάσας τὰς κακίας τεχνητοῦ τρόπου ὑπάρξεως. Ἐκτιμῶμεν τὴν γνῶσιν οὐχὶ δι' ἑαυτήν, ἀλλ' ἀπλῶς καθ' ὃν τρόπον ἐκτιμῶμεν ἀδάμαντας καὶ τιμαλφῆ κοσμήματα, ὡς παρέχουσιν εἰς τοὺς κεκτιμένους αὐτὴν πράγματι, οὕτινος δὲν ἀπολαβούσιν ἄλλοι. Ἐμπορὶα καὶ παιδεία εἶναι γνωρίσματα τάξεων καὶ μόνον ὡς τοιαῦτα ἐκτιμῶνται. Οἱ μὲν πλούσιοι καὶ πεπαιδευμένοι διὰ τοὺς τεχνητοὺς ὄρους τῶν χρόνων γίνονται δεσποτικώτεροι, ἀγερωχότεροι, ἀλαζυνέστεροι καὶ ἀνελετημονέστεροι, οἱ δὲ πένητες καὶ ἀπαίδευτοι δουλικώτεροι, δειλωτέροι, ὑπουλότεροι καὶ χαμερπέστεροι.

Ἄλλ' ὁμως δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ κόσμος φέρεται ἐπὶ τὸ χειρόν οὐδ' ὅτι ἡ πρωτόγονος κατάστασις ἦτο ὀλβία τις καὶ μακαρία ἠθικὴ κατάστασις. Ἡ δοξασία αὕτη περὶ κρείτονος παρελθόντος εἶναι κοινὴ πολλῶν θρησκειῶν καὶ λαῶν. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς χρυσοῦν τινα αἰῶνα, οἱ δὲ Ἰουδαῖοι εἰς τὸν Παράδεισον. Εἶναι δὲ τοῦ γήρατος ἴδιον νά ζη ἐν τῇ παρελθόντι καὶ νά ὑμνήσῃ αὐτό, κατὰ μέγα μέρος ἴσως διότι τοῦτο οἴχεται. Τοῦ μὲν παρόντος τὰ κακὰ παρίστανται ἡμῖν κατὰδηλα, τὰ δὲ τοῦ παρελθόντος ἀσμενίζομεν νά μνημονώμεν καὶ μόνον τὰς φωτεινὰς αὐτοῦ ὀψεις νάναλογίζώμεθα. Προσέτι δὲ τὸ γήρας ἔχει ἐσχηματισμένους καὶ ἐνεσκιρρωμένους τὰς ἕξεις αὐτοῦ, ἕξεις τοῦ πα-

ρελθόντος, πάντες δὲ γινώσκωμεν ὅπως χαλεπή εἶναι ἢ ἀποδοχή τῶν νέων τρόπων τοῦ νοεῖν, συναισθάνεσθαι καὶ βούλεσθαι. Παλιὸ ἄλογο, τὸ τῆς παροιμίας, καινούργια περπατησιὰ. Ὁ γέρον συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ξένος τοῦ κόσμου τούτου τοῦ ἔχοντος τὰς νέας αὐτοῦ ἕξεις, ὥστε καταντᾷ τὰ πάντα νὰ θεωρῇ ἐν αὐτῷ ἄδικα. Αἰτιάται τὸ παρὸν τὰ αὐτά, ἅπερ οἱ ἑαυτοῦ πατέρες ἤτιῶντο τὸ παρελθὸν αὐτοῦ, ὅπερ ἦτο τὸ παρὸν ἐκείνων.

Ἄλλ' εἶναι τὸ παρὸν ὄντως χειρόν τοῦ παρελθόντος; Ἐνταῦθα πάλιν τὸ πᾶν ἤρτηται ἐκ τῆς περὶ τοῦ κρείττονος καὶ χειρόνος ἡμετέρας ἐκδοχῆς. Ἐὰν ἀρνησῶμαι τὴν πρόδοον τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, θὰ καταδικάσῃς τὸ παρὸν. Ἐὰν μισῆς τὸν καλούμενον συρφετὸν καὶ χύδην ὄχλον καὶ εὐρίσκης, ὅτι ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀφελῆς ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ ὄρα καὶ εὐνάται μείζον ἢ ὅσον θὰ ἔβουλες, θὰ ψέξῃς τοὺς χρόνους. Ἐὰν θεωρῆς τὸν πολιτισμὸν μετὰ τῆς παιδείας καὶ πολυτελείας αὐτοῦ ὡς κακά, θὰ μισῆς τὸ παρὸν. Ἐὰν νομίζῃς, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ ζῶσι βίον μεσαιωνικοῦ ἀσκητοῦ καὶ νὰ περιφρονῶσι τὴν λογοτεχνίαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, δὲν δύνασαι εὐαρέστως νὰ προσβλέπῃς πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς γενεάν.

Ἄλλ' ἐὰν συνομολογῆς ἐμοί, ὅτι τῆς ἀνθρωπότητος τὸ ἰδεῶδες εἶναι νὰναπτύξῃ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐν προσαρμογῇ καὶ οἰκειώσει πρὸς τὸ περιέχον, νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους λογικωτέρους καὶ συμπαθητικωτέρους, νὰ ἀδείξῃ ἐγκρατεῖς μὲν ἑαυτῶν, κυρίους δὲ τῆς φύσεως καὶ νὰ προσκομίσῃ τὰς εὐλογίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὸν ταπεινότατον καὶ τὰ μάλιστα καταπεφρονημένον, ὀφείλεις νὰ παραδεχθῆς, ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς χρόνοι εἶναι κρείττονες τῶν παρεληλυθόντων. Ἐὰν ὁ πολιτισμὸς εἶναι κρείττων τῆς ἀγριότητος, τὸ παρὸν εἶναι κρείττον τοῦ παρελθόντος. Ἐὰν εὐρυτέρα καὶ βαθυτέρα συμπάθεια καὶ φιλάνθρωπία, δικαιοσύνη καὶ ἀλήθεια εἶναι κρείττονα ἢ μῖσος καὶ σκληρότης, δυσειδαιμονία καὶ ἀδικία, ὁ πολιτισμὸς εἶναι κρείττων τῆς ἀγριότητος. Οἱ καλοὶ παλαιοὶ χρόνοι ἔλυσαν τὰ ἑαυτῶν προβλήματα κατὰ τὸν ἑαυτῶν τρόπον, ἅς λύσωμεν καὶ ἡμεῖς τὰ ἡμέτερα κατὰ τὸν οἰκεῖον τρόπον. Ἄς εἴμεθα δ' εὐ-

γνώμονες, ὅτι τὸ παρελθὸν οἴχεται, καὶ εὐέλπιδες ἅς προσδοκῶμεν κρεῖττον καὶ λαμπρότερον μέλλον¹).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΧΙ

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ¹⁾

1. Αρεταί και κακίαι. — Εἶδομεν, ὅτι δίκαιαι μὲν πράξεις εἶναι αἱ τείνουσαι εἰς προαγωγὴν τῆς εὐδαιμονίας, ἀδικοὶ δὲ αἱ τείνουσαι εἰς τὸ ἄναντιον. Εἶρομεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι αἱ πράξεις εἶναι ἐξωτερικαὶ ἐκδηλώσεις ἐσωτερικῶν ψυχικῶν καταστάσεων, ὅτι εἶναι ἐπακολουθήματα ἔσωθεν ἐλατηρίων. Εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας καταστάσεις κατελέξαμεν τὰς φιλαύτους καὶ φιλαλλήλους ὁρμὰς καὶ συναισθήματα καὶ τὰ καλούμενα ἠθικὰ συναισθήματα. Ἡ ἠθικότης λοιπὸν ἢ ἠθικὴ διαγωγή πηγάζει ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας· ἐμφανίζει τὴν βούλησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡθικὴ δὲ διαγωγή, ὡς πᾶσα διαγωγή, εἶναι ἢ ἐξωτερικὴ φανέρωσις τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Οἱ ἄνθρωποι πράττουσιν ἠθικῶς ἢτοι πρὸς εὐδαιμονίαν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων, διότι ἐπι-

1) *Green*, Prolegomena, βιβλ. I, κεφ. III, βιβλ. III, κεφ. I. *Stephen*, The Science of Ethics, σελ. 264-294. *Münsterberg*, Die Willenshandlung. *Fouillée*, La liberté et le déterminisme. *Sigwart*, Der Begriff der Kausalität. *Wundt*, Ethik, τομ. III, κεφ. I, 1, 2, 3. *Paulsen*, Ethik, βιβλ. II, κεφ. IX. *Thilly*, The Freedom of the Will, Philosoph. Review III, 385-411. *Hyslop*, Elements, κεφ. IV, V. *Mackenzie*, Manual, κεφ. VIII. *Seib*, Ethical Principles, μέρ. III, κεφ. 1. Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὄρα *Penzig*, Arthur Schopenhauer und die menschliche Willensfreiheit. *A. Alexander*, Theories of the Will. *Müffelmann*, Das Problem der Willensfreiheit. *Windelband*, Ueber Willensfreiheit².

θυμοῦσιν ἢ βούλονται τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην. Ἡ ἀνθρωπότης ὡς ὅλον ἐφίεται τῆς ἑαυτῆς συντηρήσεως καὶ προόδου, δι' ὃ ἐπιτελεῖ πράξεις τεινούσας εἰς πραγμάτων τοῦ ἐφετοῦ τέλους.

Πράξεις μὲν τεινούσας εἰς προαγωγὴν τῆς εὐδαιμονίας καλοῦμεν ἀγαθὰς ἢ ἐναρέτους, τὰς δ' ἐναντίας κακάς. Καὶ βούλησιν μὲν τεινούσαν νὰ φανερωθῇ ἐν ἀγαθαῖς πράξεσιν ὀνομάζομεν ἀγαθὴν ἢ ἐνάρετον, τὴν δ' ἐναντίαν κακὴν. Πράξεις, αἵτινες δέον νὰ γίνωσι, προσαγορεύονται καθήκοντα καὶ οἱ ταύτας ἐπιτελοῦντες σπουδαῖοι καὶ δικαιοπραγεῖς.

Ἡ ἠθικότης ἔχει τὴν ρίζαν αὐτῆς ἐν ταῖς ὁρμαῖς. Ἐπειδὴ οἱ ἀνθρωποὶ ἐφίενται τῆς ἑαυτῶν καὶ τῆς τῶν ἄλλων συντηρήσεως, εἶναι ἠθικοί. Ἀλλὰ —εἶναι δὲ τοῦτο οὐσιῶδες— ὁρμὴ τις ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀρετὴ, καίτοι δυνατόν διαμορφωμένη νὰ γίνῃ τοιαύτη. Ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀρετὴ· ἐνδέχεται νὰ εἶναι τόσο ἀλόγος, ὥστε νὰ καταφθείρῃ ἡμᾶς. Ἡ τῆς τροφῆς ἐπιθυμία δύναται νὰ εἶναι τόσο ἰσχυρά, ὥστε νὰ καταστῇ ἡμῶν αἰτία ὀλέθρου. Οὐδ' ἡ συμπαθητικὴ ὁρμὴ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρετὴ. Τὸ πρὸς τινα συμπαθητικὸν συναίσθημα ἡμῶν ἐνδέχεται νὰ εἶναι τόσο ἀλόγιστον, ὥστε καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν συμπαθούμενον νὰ βλάψῃ.

Αἱ ἀρεταὶ εἶναι ἔλλογοι ὁρμαί, τ. ἔ. ὁρμαὶ ἢ βουλήματα οὕτα διαμορφωμένα, ὥστε νὰ ἐπιτελῶσιν ἠθικοὺς σκοποὺς· εἶναι ὁρμαί, ὧν ἡγεῖται ὁ λόγος καὶ δεσπύζουσιν αἱ ἰδέαι. Αἱ ὁρμαὶ διαπλάττονται καὶ διαμορφοῦνται ἢ τυγχάνουσιν ἀγωγῆς διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἐν συναρμογῇ πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιέχον. Ὑπέρμετροι μὲν ἡδοναὶ μετριάζονται, ἀσθενεῖς δὲ ἐπιρρωννύονται. Αἱ ὁρμαὶ προσέτι δύνανται νὰ ἐπικρατῶνται ἢ νὰ περιτέλλωνται καὶ διὰ τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων ἢ τῆς συνειδήσεως. Ἄκρα μὲν φίλαυτος ὁρμὴ δυνατόν νὰ κολάζεται ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, ἀσθενὴς δὲ φιλάλληλος κατὰ τὸ αὐτὸν τρόπον νὰ ἐπιτείνῃται. Εἰς ὑπερβολὴν μὲν ἰδιωφελῆς ἀνθρώπος δύναται νὰ περιορίζεται ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τοῦ ὅτι δὲν ὀφείλει νὰ ὑπέικῃ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ προκόπη βλάπτων τοὺς ἄλλους, ὃ δ' ἐν δεῆς φιλαλληλίας δυνατόν νὰ ἐποτρύνῃται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως

εἰς τὸ φροντίζειν περὶ τῶν ἄλλων. Ἡ ἐνδέχεται τὸ τοῦ καθήκοντος συναίσθημα τὸν μὲν περὶ ὀλίγου ποιούμενον τὴν ἑαυτοῦ πρόοδον νὰ παρακινήσῃ πρὸς σωτηρίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ βίου αὐτοῦ, τὸν δὲ φιλαλληλότερον τοῦ δέοντος νὰ προτρέψῃ εἰς περιστολὴν τῆς φιλαλληλίας αὐτοῦ¹⁾.

2. Χαρακτήρ. — Ὅρμαι διαμορφούμενοι γίνονται σταθεραὶ καὶ μόνιμοι ἕξεις τοῦ πράττειν οὐχὶ εὐκόλως μεταβαλλόμεναι καὶ οὕτω σχηματίζεται ὁ χαρακτήρ. «Χαρακτήρ κατὰ τὸν J. St. Mill εἶναι τελείως διαμορφωμένη βούλησις» καὶ βούλησιν ἐνταῦθα νοοῦμεν «σύνολον τάσεων τοῦ σταθερῶς, ἐτοιμῶς καὶ ὠρισμένως πράττειν κατὰ τὰς καιρίας καὶ σπουδαίας περιστάσεις τοῦ βίου»²⁾. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι χαρακτήρ εἶναι συμμιγὲς ἐπιγέννημα τῶν φυσικῶν τάσεων ἢ ὁρμῶν ἀνθρώπου τινὸς καὶ τῶν ἐπ' αὐτὰς ἐπενεργειῶν τοῦ περιέχοντος. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ χαρακτήρ τινος ἤρτηται ἐκ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ἢ φύσεως ἢ διαθέσεως καὶ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτὰς ὑπὸ τοῦ ἔξωθεν κόσμου τῶν ἀψύχων καὶ ἐμψύχων ὄντων ἀσκηθειῶν ἐπιδράσεων. Ἐκ τούτου δὲ τεκμαιρόμεθα : (1) ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ἔρχεται εἰς τὴν ζωὴν ἔχων κεφάλαιόν τι, ὁρμάς τινάς ἢ τάσεις, ἢ, ἵνα εἶπω κατὰ τοὺς φυσιολόγους, ἔχων κατ' ἴδιόν τινα τρόπον συνεστηκότα ἐγκέφαλον καὶ νευρικὸν σύστημα. (2) ὅτι αἱ τάσεις αὗται ἢ ὁρμαί, ὁ ἐγκέφαλος οὗτος καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα δύνανται κατ' ἐπίδρασιν νὰ μεταρρυθμίζωνται, ὥστε ἀνθρωπὸς τις νὰ εἶναι δυνατόν νὰ παιδεύηται πρὸς ἀρετήν. (3) ὅτι, ὅπερ θὰ εἶναι ἀνθρωπὸς τις, ὀφείλει μέχρι τινὸς νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, ὅπερ εἶναι, τ.ἔ. ἐκ τῆς συμφύτου διαθέσεως αὐτοῦ.

Ἐνδέχεται νὰ εἶναι τις ἐκ φύσεως κεχορηγημένος δι' ἕξαιρέτων πνευματικῶν καὶ σωματικῶν χαρισμάτων, ἀλλ' ἢ ἀπουσία ὄρων προσφῶν καὶ ἐπιτηδείων ἢ ἢ παρουσία ἀπροσφῶν καὶ ἀνεπιτηδείων δυνατόν νὰ συμπνίξῃ τὰς δεξιότητας ταύτας ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν. Ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ποιεῖ ἀθλητῆς, ἐὰν ἐγεννᾶτο

1) Πρὸς Paulsen, Ethik, βιβλ. III, κεφ. I.

2) Πρὸς James, Psychology, τομ. I, μερ. IV.

ἐν τινι κλίματι ἢ ἐτόγγανε τῆς πρεπώδους ἀγωγῆς καὶ ἀσκήσεως, ἐνδέχεται νὰ καταντήσῃ σωματικῶς ἐλλιπής. Οὕτω καὶ ὁ δυνάμενος νὰ γίνῃ μέγας καλλιτέχνης ἐνδέχεται δι' ἀνασκησίαν νὰ ἐπίδῃ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ δεξιότητας ἐλαττωμένας καὶ ἐξασθενούσας.

Πρὸς μόρφωσιν λοιπὸν ἠθικοῦ χαρακτήρος ἀπαιτεῖται ἔμφυτος πρὸς τὸ ἀγαθὸν δεξιότης καὶ πρόσφοροι βιωτικοὶ ὄροι. Εἶδομεν ἤδη, ὅτι ἐκ τῆς ἀπουσίας ἐπιτηδείων βιωτικῶν ὄρων προκύπτουσί τινα ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα. Ἐν τῇ ἀνασκήσει δὲν δύναται νὰ λείπῃ. Ἄνθρωπος ἔχων νάνου ἐγκέφαλον οὐδέποτε θὰ γίνῃ τέρας διανοίας. Ἄλλ' ὑπάρχουσι πολλαὶ διαβαθμίσεις ἀπὸ τοῦ νοσηροῦ ἐγκεφάλου καὶ ὀργανισμοῦ μέχρι τοῦ τελείως ὑγιῶς καὶ καλῶς διεπτυγμένου συστήματος, καὶ κατ' ἀκμολουθίαν καὶ πολλαὶ διαβαθμίσεις φυσικῶν πλεονεκτημάτων. Ἄνθρωποι τινες φαίνονται ἄμοιροι πάσης ἠθικῆς ὀρμῆς καὶ συνακολούθως προωρισμένοι κατ' ἀνάγκην νὰ γίνωσι κακοί. Κακοῦργοί τινες εἶναι φύσει κακοῦργοι. Οὗτοι δ' εἶναι οἱ ὑπὸ τῶν ψυχιάτρων ἠθικοὶ παράφρονες καλούμενοι. Οἱ τοιοῦτοι στεροῦνται συνήθως τῶν ὀρμῶν, αἷτινες εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ρίζα τῆς ἠθικότητος «Τὰ νεώτερα σωφρονιστήρια μαρτυροῦσι μὲν ὑπὲρ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀπολυτρώσεως πολλῶν κακοῦργων ἀπὸ τοῦ φαύλου βίου αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως κατέδειξαν καὶ ὅτι περιλείπεται εἰς αὐτοὺς παχυλὴ τις φιληδονία καὶ χαμαιζηλία καὶ σπουδὴ περὶ τάγεννη καὶ ἀγοραία καὶ θηριότης, ἀφ' ὧν ἢ τις ἢ οὐδεμία ὑπάρχει ἀπαλλαγῆ. Ἡ ἀντίδρασις ἀνθρώπων, ὧν αἱ παρελθούσαι εὐκαιρίαι ἦσαν σχεδὸν ὅμοιαι, πρὸς τὰς προσπάθειας διορθώσεως καὶ σωφρονισμοῦ αὐτῶν ἐμφανίζει ὡσαύτως διαφόρους βαθμοὺς ἐτοιμότητος. Ἡ μαρτυρία σωφρονιστηρίων τῶν ἐφύβων εἶναι ἐν τούτῳ πολλοῦ λόγου ἀξία, ἤκουσα δὲ ποτε τῆς κυρίας Μαρίας Liverpooke περιγραφούσης τὰ τῶν προσώπων σχήματα πολλῶν παιδῶν, διατελούντων ἐν τοιοῦτῳ καταστάματι, ὡς φρικωδῶς μαρτυροῦντα, ὅτι οἱ παῖδες οὗτοι «πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν ἦσαν εἰς τὸν διάβολον ὑποθηκευμένοι». Ἀναμιμνήσκομαι πολλῶν περιπτώσεων ἀναφερομένων ὑπὸ τῆς διευθυντρίας Ὀρφανοτροφείου, ἐξ ὧν ἐδηλοῦτο, ὅτι παιδία ἀποκομιθέντα ἀπὸ τῶν οἴκων αὐτῶν

πρωϊμώτατα, ὥστε νὰ μὴ μανθάνωσι κατ' ἀπομίμησιν τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἑαυτῶν γονέων, ὅμως ἐπανελάμβανον τὰ ἀμαρτήματα ταῦτα. Ἐκ τῶν τριῶν παίδων τῶν αὐτῶν γονέων, ὧν ἡ μὲν μήτηρ ἦτο μέθυσος καὶ πόρνη, ὁ δὲ πατήρ κλέπτης, ὁ μὲν πρῶτος ἀνέπτυξεν ἐν πρωϊμωτάτῃ ἡλικίᾳ τάσιν πρὸς αἰσχροουργίαν, ὁ δὲ δεύτερος πρὸς ἄκρατον νοσηρὰν ἐρωτοληψίαν, ὁ δὲ τρίτος ἐφαίνετο, ὅτι διέφυγε τὴν κακὴν κληρονομικότητα· ἀλλ' ἦτο πάνυ μικρός, ὅτε τελευταῖον ἤκουσα περὶ αὐτοῦ»¹). «Ὁ ἀμοιρῶν ἠθικῶν συναισθημάτων εἶναι κατὰ ταῦτα ὄν ἐλλιπὲς καὶ ἐλαττωματικόν· ἀπ' αὐτοῦ σημειοῦται ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξαλλαγῆς τοῦ γένους· καὶ ἐὰν μὴ τυχὸν πρόσφορός τις ἐπίδρασις κωλύσῃ ἢ ἀφανίσῃ τὴν νοσηρὰν τάσιν, τὰ τέκνα αὐτοῦ θὰ ἐκδηλώσωσι προϊούσαν ἐξαλλαγὴν, θὰ γίνωνται ἔκφυλα καὶ θὰ καταστῶσι πραγματικὰ νοσηρὰ εἶδη. Ἐὰν δὲ τὸ ἐκ τῆς νοσηρότητος εἰδικὸν ἐπακολούθημα θὰ εἶναι ἐλάττωμά τι ἢ μανία ἢ ἔγκλημα, τοῦτο θὰ ἐξαρτηθῇ κατὰ πολὺ ἐκ τῶν βιωτικῶν ὄρων». «Ἐὰν ἐπιστημονικῶς μελετήσωμεν τὴν θεμελιώδη σημασίαν τῶν ἀπὸ τοῦ ὑγιοῦς τύπου παρεκβάσεων, αἵτινες καταλήγουσιν εἰς τὴν μανίαν καὶ τὸ ἔγκλημα, ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν νόμων τῆς γενέσεως αὐτῶν γίνεται φανερόν, ὅτι οἱ τύποι οὗτοι τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου φύλου ἐξαλλαγῆς δὲν ἀφίστανται ἀλλήλων τοσοῦτον, ὅσον συνήθως νομίζονται. Πρὸς δ' ἔτι ἡ θεωρία ἐνταῦθα κυροῦται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως· διότι ὑπὸ τῶν ἐγκληματολόγων ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ κακοῦργοι κατάγονται πολλάκις ἐξ οἰκογενειῶν, ὅς λυμáινεται ἡ μανία, ἢ ἐπιληψία ἢ συγγενεῖς νευρώσεις, τούτων δὲ πολλοὶ εἶναι ἀμβλεῖς τὸν νοῦν, ἐπιληπτιζόμενοι ἢ ὄντως μανικοί, καὶ ὑπόκεινται εἰς τὸν ἐκ νευρικῶν νοσημάτων καὶ φυματιώσεως θάνατον»²).

1) *Williams*, *Evolutional Ethics* II, σελ. 402 κέ.

2) *Maudsley*, *Pathology of Mind*, σελ. 102 κέ. παρὰ *Williams* ἐνθ' ἀν. Πρὸς βλ. καὶ *Lombroso*, *L'homme criminel*. *Krafft-Ebing*, *Psychiatrie* II, 65. *Strunpell*, *Pathologie*. *Williams*, *Evolutional Ethics*, σελ. 402 κέ. *Paulsen*, *Ethik*. *Wulffen*, *Psychologie des Verbrechers*², 1913.